

Tilburg,

tijdschrift voor geschiedenis,
monumenten en cultuur
Verschijnt driemaal per jaar

Jaargang 29, nr. 3
december 2011

Uitgave
Stichting tot Behoud van
Tilburgs Cultuurogoed
K.v.K.: S 41096029 • ISSN: 0168-8936

www.historietilburg.nl

Redactie
Ronald Peeters (eindredactie),
Henk van Doremalen,
Jeroen Ketelaars, Rob van Putten

Redactiesecretariaat
Ronald Peeters
Montfortanenlaan 96
5042 CX Tilburg
rpeeters@historietilburg.nl

Abonnement
€ 14,50
Losse nummers
verkrijgbaar in de
boekhandel (€ 4,95)
Abonneren door
overmaking op de
rekening van de Stichting
tot Behoud van Tilburgs
Cultuurogoed te Tilburg

Gironummer 5625554
AMRO-bank rek.nr.
42.81.63.343
onder vermelding van
'abonnement 2012'

Omslagfoto:
Capsules stanzerij van
de Capsulefabriek Catalonië, ca. 1916 (Part. coll.)

Vormgeving
Ronald Peeters

Opmaak en druk
Drukkerij Gianotten B.V., Tilburg

Ten geleide

Scherven brengen niet altijd geluk. In Tilburg is dan ook meer dan veertig jaar een zogeheten strohulzenfabriek in bedrijf geweest. Aan de *Tilburgsche Strohulzenfabriek 'Catalonië'*, die hulzen van roggestro produceerde om glazen flessen tegen breuk te beschermen, is de eerste bijdrage in dit nummer van tijdschrift *Tilburg* gewijd. Maar ook de andere bezigheden van oprichter Henri Verbunt komen aan bod in het artikel van Joop van Diessen, Johan Soetens en Rob van Putten.

De overige verhalen in deze editie van *Tilburg* behandelen een 'mysterieuze' Tilburgse slotenmaker die in Frankrijk actief was en de tragische lotgevallen van de Tilburgse broers Jan en Bart Beekmans. De bekende verzetsheldin Coba Pulskens en de manier waarop wij haar tegenwoordig herdenken, worden onder de loep genomen in een volgende bijdrage. En auteur Hans van Dijk behandelt de kaart die Diederik Zijnen eeuwen geleden van Tilburg tekende en waar nog niet zo lang geleden een boek over verscheen.

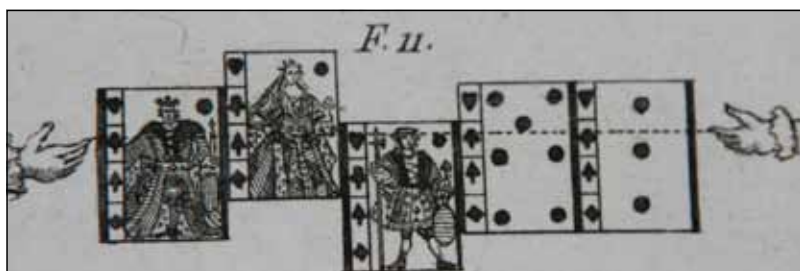
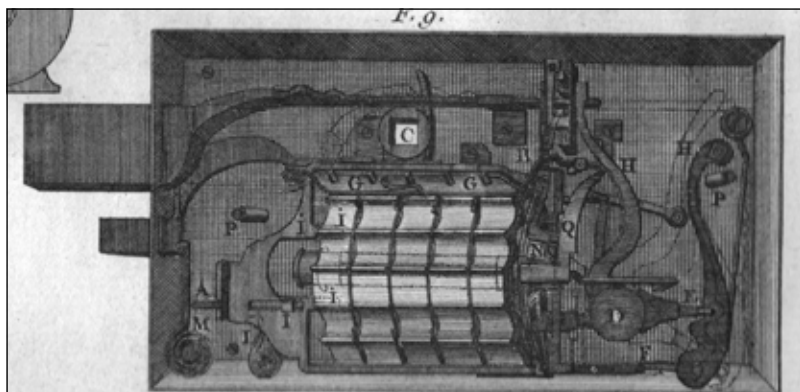
De redactie van *Tilburg* en het bestuur van de Stichting tot Behoud van Tilburgs Cultuurogoed wensen u behalve veel leesplezier ook prettige kerstdagen en een goede jaarwisseling. Tot volgend jaar.

De redactie

.....

Inhoud

- 71** **Joop van Diessen, Johan Soetens en Rob van Putten:**
Over miswijn, strohulzen en glasverpakkingen. Henri Verbunt en 'Catalonië'
- 76** **Frans Goris:**
Joseph Botterman, een Tilburgse slotenmaker in Parijs?
- 80** **Sander van Bladel:**
De soldaat en de brigadist. Het levensverhaal van Jan en Bart Beekmans
- 84** **Petra Robben:**
Lieu de mémoire. Coba Pulskens
- 91** **Hans van Dijk:**
Lezen met Zijnen. De manuscriptkaart van Diederik Zijnen als instrument bij het lezen van landschappen
- 98** **Tilburg kort**
Tilburg signalement LXXI
Ik geloof dat hij Hans heette
Marietje Kessels: het onomstotelijke bewijs?
Koningswei, van villapark tot volkswijk
Mission: Tilburg-Cariben. Peerke Donders Paviljoen
Architectuurgids Midden-Brabant
Herbestemming van industriële gebouwen in Tilburg
-

Boven het slot van Joseph Botterman en onder kaarten in miniatuur voor het combinatieslot. Afbeeldingen uit het *Supplément à l'art du serrurier* door Joseph Botterman, 1780.

veiligheidssloten in zich verenigt. Het slot heeft geen sleutel nodig; behalve na het tweemaal doordraaien, gaat het blijvend open en dicht zonder dat men meer dan één hand nodig heeft. Men hoeft er niet eens naar te kijken. [...] De heer Botterman biedt aan soortgelijke sloten te maken en zelfs sloten op andere principes voor het gewone gebruik in appartementen, voor inrijpoorten, tuinhekken, kamertjes, koffers en kasten. Zijn sloten zullen niet duurder zijn voor de gebruikers dan de betere veiligheidssloten. Om ze te plaatsen is het (ook) niet nodig het hout van de deuren verder uit te snijden dan bij normale sloten.'

Dit kleine berichtje nu is voor onze bewijsvoering van bijzonder belang. Het toont namelijk aan dat

a. de daarin genoemde Sieur Botterman die in Parijs slotenmaker is, dezelfde is als de auteur *Joseph Botterman uit Tilbourg*;

b. Joseph, uit Tilbourg, in 1779 in Parijs aanwezig is, daar zelf het slot heeft gemaakt én de Franse consumenten aanbod sloten te willen maken en verkopen.

Als Lodewijk XVI de auteurslotenmaker was geweest, zou hij na dit bericht meteen door de mand zijn gevallen. Deze woonde in Versailles en had wel wat anders aan zijn hoofd dan in de Rue Poissonnière sloten te gaan verkopen.

Het berichtje vertelt ons overigens ook dat Joseph als slotenmaker in Parijs eigenstandig kan en mag opereren. Omdat onze Tilburgse Joseph in 1779 vierentwintig jaar oud was, zou hij toen juist de gehele (10-13 jaar durende) opleiding voor slotenmaker achter de rug kunnen hebben gehad.

Lodewijk XVI

Zoals eerder vermeld, is in de 19e eeuw met grote hardnekkigheid beweerd dat Joseph Botterman een pseudoniem was van Lodewijk XVI. De bron van deze intellectuele diefstal begint bij ene Fleischer. Deze schrijft rond 1810 in zijn bibliografische aantekening

gen over Feutry, de vertaler van Josephs werk, dat Feutry helemaal niets had vertaald. Hij zou slechts de originele Franse tekst van koning Louis XVI, onder het pseudoniem van Botterman, hebben gepubliceerd. Fleischers enige argument hiervoor was het gegeven dat Louis XVI zich in zijn leven enthousiast had beziggehouden met de kunst van het sloten maken.

De direct betrokkenen waren in 1810 helaas al niet meer in staat om op deze nieuwe mythe rond de koning te reageren. Feutry had zich in 1789 te Lille tijdens een aanval van dementie opgehangen. De koning was als citizen in 1793 op de Place de la Concorde onthoofd, en onze Joseph was in 1794 te Tilburg aan zijn eind gekomen.

Pas in 1894 komt er uit de Franse hoek een duidelijke tegenreactie op de toeschrijving van het werk aan de Franse koning. De Fransman Havard noemt dan de bewering "assez peu probable".⁴

Desalniettemin wordt ook nu, 2011, in de British Library bij de beschrijving van Josephs boek nog altijd gewag gemaakt van een relatie met de genoemde koning. Ook in de Bibliothèque Nationale de France lezen we: *Werk ook toegeschreven aan Lodewijk XVI*. Verderop zal overigens blijken dat het nóg veel gekker kan.

In onze argumentatie tegen bovengenoemde bewering kan gelukkig ook nog een Nederlandse tijdgenoot worden opgevoerd. De Tilburger Adriaan van der Willigen schreef in zijn *Aanteekeningen op een togtje door een gedeelte van Engeland, in het jaer 1823* de volgende passage: "Dat wij reeds voorheen geachte slotmakers hadden, blijkt mede uit een werk over die kunst geschreven door eenen Tilburgschen smid, genaamd Joseph Botermans, wiens nazaten (sic⁵) ik gekend heb." Het is ook bekend dat deze Van der Willigen vlak bij de herberg van de familie Botermans woonde, en daar over de vloer kwam.

Van de als vertaler vermelde Feutry weten we tenslotte ook met zekerheid dat hij in staat was om Nederlandse teksten te vertalen. Zo vertaalde deze uit Lille afkomstige advocaat in 1781 werk van Jacob Cats: *Les Jeux d'enfans, poème tiré du hollandais*.

Wie was de Tilburger Joseph Botermans?

Nu bestaande twijfels over de echtheid van het auteurschap van de Tilburger Joseph Botterman definitief zouden moeten zijn weggenomen, kunnen we hierna met wat meer recht nog enige aandacht besteden aan enkele biografische gegevens, én zien of deze sporen met het voorgaande.

Joseph Botermans, 1755-1794, was een van de zonen van de Tilburger Sebastiaan Botermans.⁶ Deze was tot 1795, herbergier van de Zwaan op de Heuvel in Tilburg, in 1791 vermeld als "De drie Swaanen aan de Heuvel". Er lag op de aangeduide locatie behalve de herberg nog een stal met vier woningen erachter. Dit alles was verworven tijdens het eerste huwelijk van Sebastiaan met Maria Bertens, Josephs moeder. Ten tijde van Josephs overlijden werd de herberg gerund door stiefmoeder Anna van Es en zijn halfbroer

Huizen op de hoek Heuvelstraat-Heuvel. Links de herberg 'De een Swaen', waar de familie Van Spaendonck woonde, en rechts de herberg 'De drie Swaentjes' waar de familie Botermans woonde. Tekening uit 1832 door Gevers van Endegeest. (Coll. Atlas van Stolk, Rotterdam)

Dionysius. Er woonden toen verder ook nog Josephs volle broer Antonius, en zijn vader.

De familie Botermans was voldoende welgesteld om Joseph een opleiding te laten volgen. Voor dat doel was overigens in het testament van Botermans/Bertens uit 1759 al geld vrijgemaakt⁷. Ook was er toen ruimte gereserveerd voor een legaat van f100 per jaar als Joseph volwassen zou worden. In 1784 werd bij de notaris in Tilburg alles nog eens minnelijk geregeld tussen Joseph, zijn halfbroer en zijn vader. Het moet voor hem, gezien de blijkbaar goede familieverhoudingen, verder zeker mogelijk zijn geweest om naast het legaat en de eerdere opleidingskosten, ook nog aanspraak te maken op een deel van de jaarlijkse gezinsinkomsten.

In zijn vroege jeugd werkte Joseph mogelijk als leerling-smid bij Anthony Blomjous die op een steenworp afstand op de Heuvel zijn smederij had. Deze Blomjous maakte ook sloten. Zo leverde hij in 1783 nog een nieuw zwaar dag- en nachtslot voor de RK pastorie. In de ledenlijst van St. Eligius, het gilde voor de Tilburgse smeden, komt Joseph echter niet voor. Opvallend is verder nog dat Joseph in tegenstelling tot zijn vader en broers nooit lid is geweest van het respectabele Kolveniersgilde St. Dionysius, het gilde

dat nog wel in herberg de Zwaan zijn gildekamer had, en tenminste eenmaal per jaar daar stevig verteerde. Mogelijk wijst een en ander erop dat Joseph voor zijn opleiding al vroeg Tilburg had verlaten.

Het slotenmakersvak was rond 1800 nog erg breed van opzet. Zo moest Joseph niet alleen sloten, maar ook hekken, muurankers en balkons kunnen smeden, evenals gereedschap voor ambachtslieden én onderdelen van machines. Het moeilijkste onderdeel vond men echter altijd nog het maken van een goed slot. In Parijs waren in Josephs tijd maar liefst 350 meester slotenmakers actief. Om daar meester te kunnen worden moest hij, zoals bij gilden gebruikelijk, eerst leerling zijn geweest en compagnon. Uiteindelijk restte dan nog de meesterproef.

Wie als leerling buiten Parijs was opgeleid, moest in Parijs geen vijf maar tenminste acht jaar als gezelf werken. Die regeling gold waarschijnlijk voor Joseph. Aangezien hij in 1755 geboren was en in 1779, 24 jaar oud, meedeed met de wedstrijd voor slotenmakers is het mogelijk dat het besproken slot ook zijn meesterproef was. Hij zou dan van ongeveer 1772-1780 in Parijs compagnon kunnen zijn geweest, de vereiste acht jaar.

Josephs eerste contacten met Parijs zouden kunnen zijn ontstaan door de aanwezigheid aldaar van de twee Tilburgse kunstschilders Van Spaendonck. Het is bekend dat deze gastvrij waren voor Tilburgers en zich voortdurend interesseerden voor alles wat er in Tilburg gebeurde. Zo kwam Gerard meerdere malen met de koets naar de Heuvel in Tilburg om zijn familie daar te bezoeken. Aangezien de Van Spaendoncks schuin tegenover herberg De Zwaan woonden, is het aannemelijk dat er contact is geweest tussen de familie Botermans en deze gevierde kunstschilder. Als we verder in het achterhoofd houden dat de werkgever van Gerard, koning Lodewijk XVI, idolaat was van het slotenmakersvak, zou het niet vreemd zijn geweest als ook Gerard van Spaendonck geïnteresseerd was in de "uitvinding" van de Tilburgse slotenmaker Joseph Botermans. Hij zou ook de eerste contacten kunnen hebben gelegd met respectievelijk de vertaler Feutry, de salon van M. de Blancherie, *Salon de la Correspondance*, en niet te vergeten de organisatoren van de wedstrijd voor slotenmakers. Gerard kon vele Parijse deuren openen. Voor het maken van zijn slot voor de genoemde wedstrijd had Botermans bovendien een miniatuurschilder nodig: de speelkaarten moesten immers in miniatuur op het slot worden afgebeeld. Een klusje voor miniatuurschilder Gerard van Spaendonck, zijn broer Cornelis of een van Gerards leerlingen?

Joseph moet zich zoals we zagen rond 1780 in de buurt van de Rue de Faubourg als slotenmaker hebben gevestigd. In 1790 wordt zijn Franstalige werk door de vooraanstaande publicist Johann Samuel Halle nog in het Duits vertaald.⁸ Ook die versie kreeg de nodige belangstelling.

De Franse revolutie maakte een jaar later een eind aan alle gilden en hun privileges en dus ook aan het

Koning Lodewijk XVI (1754-1793) op 20-jarige leeftijd in 1775. (Bron: Wikimedia)

Een werkplaats van slotenmakers, uit: *Descriptions des arts et métiers*, tome XIX (1783).

slotenmakersgilde en de privileges van Joseph. De verlichting die in 1767 voor buitenlanders, zoals Joseph, toelating tot het meesterschap in Parijs mogelijk maakte, werkte nu in Josephs nadeel. De grote financiële investeringen die hij in Parijs rond 1780 moet hebben gedaan, waren na maart 1791 plotsklaps niet veel meer waard. In 1793 verslechterde door de terreur van het Schrikbewind ook de veiligheid in Parijs dramatisch. Een economische crisis was een van de gevolgen. Het kunnen voor Joseph goede redenen zijn geweest om rond deze tijd Parijs te verlaten en naar een veiliger Tilburg terug te keren.

Joseph Botermans stierf ten slotte, pas 39 jaar oud, te Tilburg op 11 oktober 1794. Dat jaar was er in Tilburg een dysenterie-epidemie die werd toegeschreven aan de slechte hygiëne bij de Franse soldaten. Vier procent van de bevolking stierf. In theorie zou Joseph ook slachtoffer kunnen zijn geweest van het vuurgevecht dat op 6 september 1794 op de Heuvel plaatsvond. Er vielen daarbij uiteindelijk veertien doden. De Franse bevrijders, doelwit van de aanval op de Heuvel, waren eerder te gast geweest in de herberg van de Botermansen. Een maand later zou Joseph dan aan zijn verwondingen moeten zijn overleden.

Joseph lijkt, hoe dan ook, alsnog in Tilburg door de Franse Revolutie te zijn ingehaald.

Slot

Wat er met Josephs uitvinding of andere in Parijs vervaardigde “meesterwerken” is gebeurd, is helaas onbekend. Zijn spraakmakende publicatie echter,

De smederij van de koning: *La forge du roi Louis XVI*, olieverf van B.E. Fichel, 1874. (Bron: Internet)

waarvan in Nederland geen enkel exemplaar voorhanden lijkt, vindt men in Frankrijk blijkbaar nog altijd vermeldenswaard. In 1999 meer dan 200 jaar na Josephs dood, wordt het werk vermeld in een studie over de Franse geleerde Duhamel du Monceau.⁹ In deze publicatie wordt nu beweerde dat Joseph een Duitser was en dat de Franse koning het werk uit het Duits zou hebben vertaald. Zo wordt hier de Tilburger Joseph Botermans nog maar eens door een Fransman weggemoffeld.

Hopelijk is in dit artikel het raadsel rond de auteur voldoende opgelost. De Tilburgers zullen er blij mee zijn. De Fransen zullen er niet wakker van liggen. Daar heeft men nu eenmaal mythes in overvloed. En de Duitsers? In deze auteurskwestie wisten zij echt van niets. Wat de Engelsen betreft, we kunnen ze na de Fransen en Duitsers nu niet meer onvermeld laten; een van hen waagde het in 1896 Joseph een Amsterdammer te noemen!¹⁰ De Tilburgers weten nu wel beter.

Noten

- 1 Er is een Franse uitgave geweest uit 1780, een uit 1781 (in een goedkope en duurdere uitgave), en een uit 1783 als onderdeel van de *Descriptions des arts et métiers tome XIX*. Een eenvoudige Duitse uitgave stamt uit 1790. Van de Nederlandse tekst uit 1779 die als basis zou hebben gediend is verder niets bekend.
- 2 Men vindt dit soort sloten o.a. nog in (losse) fietsloten, kluisen en koffers.
- 3 Houtdraaier. Joseph wijst in zijn *Supplément* nog op het belangrijke feit dat zijn slot ook van hout kan worden gemaakt.
- 4 *Dictionnaire de l'ameublement et de la décoration: depuis le Xlle siècle jusqu'à nos jours*. Henri Havard, deel 4, Parijs 1894. blz. 1040.
- 5 Joseph stierf namelijk ongetrouwd en zonder kinderen.
- 6 Zie voor de familiestamboom: Corstens, A.L.G.; Botermans, J.L.M. *De naamdragers Botermans. Mijn naam is Botermans*, eigen uitgave Rucphen 2003.
- 7 Regionaal Archief Tilburg, 115 Notarieel archief, inv. 81, blz. 167r; jaar 1759. De moeder, Maria Jan Bertens, en vader leggen vast dat er geen afrekeningen nodig zijn, tenzij de langstlevende hertrouwt (wat kort erop gebeurt). Wel moet voor de kinderen betaald worden voor voeding, opvoeding en kleding, *ziek en gezond, eerlijk en [be]tamelijk*. De kinderen moeten naar school om te leren lezen en schrijven en om een ambacht of handwerk te leren tot ze mondig zijn of gehuwd. Daarna zouden ze een legaat van f 100 krijgen per jaar in plaats van de legitieme portie.
- 8 *Beytrag zu der Kunst des Schlössers, oder Versuch über die hieroglyphische Kunstschlösserwerke, welche besonders dazu angewandt werden, um die Wirkung der besten gewöhnlichen Schlösser abzuändern*.
- 9 *Duhamel du Monceau: un savant exemplaire au siècle des lumières*. Bruno Dupont de Dinechin. Uitgever: Connaissance et mémoires européennes, 1999. blz 349.
- 10 De Engelsman John Starkie Gardner, had hem in 1896 zelfs omschreven als een 17e-eeuwse Amsterdammer.